

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Atasözlerinde Nesnel Zaman “Bir Sözlü Kültür Okuma Denemesi”

Objective Time in Proverbs “An Experiment Of Oral Culture Reading”

Cevdet AVCI^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Gaziantepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantepe / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0948-1659

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Şubat 2021

Kabul tarihi: 4 Nisan 2021

Anahtar Kelimeler:

Atasözü,
Felsefe,
Nesnel zaman,
Öznel zaman,
Sözlü kültür,
Bellek

ÖZ

Sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamları farklı düşünme, kayıt ve aktarım biçimlerini barındırır. Sözlü ortamda belleğe dayalı kayıt biçimi varken yazılı ve elektronik kültür ortamında alfabe, ses ve görüntü kayıt araçları olarak kullanılmaktadır. Sözlü kültür ortamında insanın sosyal ve fiziki çevresiyle kurduğu ilişkiye bağlı olarak deneyimlenmiş bilgilerin kuşaklar arasında taşınma yollarından birisi dil unsurlarıdır. Bu unsurlardan olan atasözleri, en eski sözlü ortam metinleri arasındadır. Toplumun ve kültürün devamlılığı açısından deneyimlenmiş bilgi sistemleri atasözleri vasıtasıyla kodlanarak taşınmıştır. Kolektif belleği yansıtan atasözleri, halk felsefesinin ve geleneksel dünya görüşünün taşıyıcılarıdır. Atasözleri üzerinden bir toplumun değerler sistemi ve dünya tasavvurunu incelemek mümkündür. Makalede Türk sözlü kültür geleneğinde zaman olgusu atasözleri bağlamında incelenmiştir. Zaman kavramı felsefenin temel problemlerinden birisi olarak çeşitli boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bu çalışmada dış dünya gerçekliğine dayanan nesnel zaman ve insanın algılarıyla şekillenen öznel zaman kavramları etrafında atasözlerinde zaman konusu değerlendirilmiştir. Makalede nitel araştırma yöntemi kullanılarak içerik analizi tekniğiyle zaman konulu atasözleri taranmıştır. Elde edilen veriler, doğrudan zaman kavramı içeren atasözleri, gün, ay ve mevsim adları içeren atasözleri ve zaman ekleriyle kurulan atasözleri şeklinde tasnif edilerek incelenmiştir. Buna göre Türk atasözlerinde zaman tasavvuru, dış dünya gerçekliğine dayanan nesnel zaman kavramıyla ilişkilendirilebilir. Doğanın döngüsü ve ritmi, atasözlerine zaman ölçütü olarak yansımıştır. Makalede, sözlü kültür ortamı metinleri olarak atasözlerinin, uyarı, tavsiye ve hükümlerini, kuşaklar arasında süresiz ve sınırsız olarak nesnel zaman gerçekliğiyle aktardığı sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 1, 2021

Accepted April 4, 2021

Keywords:

Proverb,
Philosophy,
Objective time,
Subjective time,
Oral culture,
Memory

ABSTRACT

Oral, written and electronic culture mediums contain different ways of thinking, recording and transferring. While there is a memory-based recording format in the verbal environment, it is used as alphabet, sound and image recording tools in the written and electronic cultural environment. Language elements are one of the ways in which the experienced knowledge is transmitted between generations in the oral cultural environment, depending on the relationship that a person establishes with his social and physical environment. Proverbs from these elements are among the oldest verbal media texts. The knowledge systems experienced in terms of the continuity of society and culture have been carried by coding through proverbs. Proverbs reflecting collective memory are the bearers of folk philosophy and traditional worldview. It is possible to examine the value system of a society and its world imagination through proverbs. In the article, the phenomenon of time in the Turkish oral culture tradition is examined in the context of proverbs. The concept of time is considered as one of the main problems of philosophy in various dimensions. In this study, the subject of time is evaluated in proverbs around the concepts of objective time based on external world reality and subjective time shaped by human perceptions. In the article, proverbs about time were scanned using qualitative research method and content analysis technique. The data obtained were classified and analyzed as proverbs containing the concept of time directly, proverbs containing names of days, months and seasons, and proverbs with time suffixes. Accordingly, the concept of time in Turkish proverbs can be associated with the objective concept of time based on the reality of the outside world. The cycle and rhythm of nature is reflected in proverbs as a measure of time. In the article, it was concluded that proverbs, as oral texts of cultural media, convey their warnings, recommendations and decrees in an objective reality of time indefinitely and indefinitely between generations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cavci@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Addressing folklore texts with new methods and approaches in folklore studies, 20-21. It emerged in parallel with its academic and intellectual development in the century. The spread of written and electronic culture media with urbanization in the 20th century expanded the framework of folklore studies. In this context, folklore has adopted an interdisciplinary perspective that includes new subjects and methods. The expansion of the concept of space / field together with the city and media environments is one of the factors in this process. Proverbs are one of the folklore texts that are handled with new methods and approaches in folklore studies. Proverbs are texts that reflect the basic value judgments and world view of a society as collective memory elements in an oral cultural environment. Accordingly, the cultural mindset of the people of the cultural age can be read orally through proverbs.

The subject of the article is the objective and subjective time distinction shaped around the concept of time, one of the main problems of philosophy, and the concept of time in proverbs. In the article, it is aimed to reveal that proverbs as the collective consciousness field, with a perception of time based on the reality of the outside world, transfer warnings, recommendations and provisions to the next generations. In the article, the proverbs, the concept of time, the meaning of time, and the expressions expressing time were examined through content analysis technique in qualitative research methods. Accordingly, it has been seen that the concept of time in proverbs is formed in terms of concept, meaning, day, month, season and attachments. The perception and management of time in Turkish proverbs has developed depending on the historical geography and lifestyle. Related to the subject, Aydın Oy's Turkish Proverbs (1972), Ömer Asım Aksoy's Proverbs Dictionary (1988) and Özkul Çobanoğlu's Turkish World Common Proverbs Dictionary (2004) were scanned. In the article, first of all, the concepts of oral culture and time were emphasized, then the proverbs about time were examined by giving information about the proverbs.

In the article, the concept of time in an oral cultural environment is discussed through proverbs. In folklore studies, which is an interdisciplinary field, philosophy is also used in the analysis and evaluation of folklore texts. Oral culture area is one of the meeting areas of folklore and philosophy. In this context, the concept of time, which has been one of the main problems of philosophy since Western philosophers of antiquity, has been associated with proverbs based on oral creativity. In philosophy, the separation between objective time based on external world reality and subjective time shaped by the perception of the individual comes to the fore. In this context, another concept is the definition that includes the past, present and future in oral culture, which is defined as the "timeless present". Accordingly, the values and judgments in the verbal environment are beyond the limits of individual consciousness indefinitely and indefinitely.

It has been determined in the proverbs that the imagination of time is shaped depending on the reality of the outside world. Although proverbs are long-term texts as a whole in terms of their functions, the proverbs that have the concept and meaning of time are associated with the objective concept of time in the article. Since the proverbs are a reflection of the traditional way of life in the history of the society, they carry the traces of the livestock and agricultural society in the Turkish cultural history. Therefore, the cycle and rhythm of nature has also shaped the production and consumption of society. Accordingly, inferences in the form of warnings, recommendations and provisions regarding social and economic life are given in relation to environmental factors and the cycle of nature. The proverbs about time examined in the article are grouped into three groups. These are proverbs with the concept of time, proverbs with names of days, months and seasons, and proverbs with time suffixes. In the proverbs, the concept of time is emphasized in terms of priority-lateness, length, shortness and continuity. On the other hand, climate events have an important effect on shaping the imagination of time in proverbs. The seasons that are divided into summer and winter in the traditional Turkish thought system are included in proverbs in terms of transition periods. The most common examples are warnings and recommendations for summer and winter preparations. In the study, it was concluded that the proverbs, which are the product of the experiences of the people of the oral cultural age with the social environment and nature, contain indefinite and unlimited messages told to an objective time between generations.

Giriş

Halk bilimi çalışmalarında, halk bilgisi metinlerinin yeni yöntem ve yaklaşımlarla ele alınması, alanın 20-21. yüzyıldaki akademik-entelektüel gelişimine paralel olarak ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda kentleşmeyle birlikte yazılı ve elektronik kültür ortamlarının yaygınlaşması halk bilimi çalışmalarının çerçevesini genişletmiştir. Bu bağlamda halk bilimi yeni konu ve yöntemleri içeren disiplinlerarası bir bakış açısını benimsemiştir. Kent ve medya ortamlarıyla birlikte alan/saha kavramının genişlemesi bu süreçteki etkenlerden birisidir (bkz. Ekici, 2000, s. 2-8; Çobanoğlu, 2005, s. 21-23; Ersoy, 2012, s. 5-13).

Halk bilimi çalışmalarında yeni yöntem ve yaklaşımlarla ele alınan halk bilgisi metinlerinden birisi atasözleridir. Atasözleri, sözlü kültür ortamında kolektif bellek unsurları olarak bir toplumun temel değer yargılarını ve dünya görüşünü yansıtan metinlerdir. Buna bağlı olarak atasözleri üzerinden sözlü kültür çağı insanının kültürel yapısı okunabilir. Özkul Çobanoğlu'nun (2000, s. 14) ifadesiyle sözlü kültür ortamında "bir topluluğun davranış, yaşayış anlayışlarının altında yatan ve düzenlenmiş kesin hükümler olarak halk fikirlerinin sabit bir biçim ve bunun dışı vurulduğu sabit bir ifade içeriği" olan halk bilgisi ürünlerinden birisi atasözleridir. Buna bağlı olarak atasözleri, "geleneksel dünya görüşü veya halk felsefesine" (Çobanoğlu agm., s. 12-14) dair bir veri alanı oluşturmaktadır.

Makalenin konusunu felsefenin temel problemlerinden birisi olan zaman kavramı etrafında şekillenen nesnel ve öznel zaman ayırımında atasözlerindeki zaman tasavvuru teşkil etmektedir. Makalede kolektif bilinç alanı olarak atasözlerinin, dış dünya gerçekliğine dayanan bir zaman algısıyla uyarı, tavsiye ve hükümleri gelecek kuşaklara aktarmasının ortaya konulması amaçlanmıştır. Makalede nitel araştırma yöntemlerinde içerik analizi tekniğiyle atasözleri, zaman kavramı, zaman anlamı ve zaman belirten ifadeler bakımından incelenmiştir. Buna göre atasözlerinde zaman tasavvurunun kavram, anlam, gün, ay, mevsim ve ekler bakımından oluşturulduğu görülmüştür. Türk atasözlerinde "zaman algısı ve yönetimi" (Esen ve Demirbaş 2012 472) tarihsel coğrafya ve yaşam biçimine bağlı olarak gelişmiştir. Konuyla ilgili olarak Aydın Oy'un "Türk Atasözleri" (1972), Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri Sözlüğü" (1988) ve Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü" (2004) adlı çalışmaları taranmıştır. Makalede öncelikle sözlü kültür ve zaman kavramları üzerinde durulmuş daha sonra atasözleri hakkında bilgi verilerek zaman konulu atasözleri incelenip değerlendirilmiştir.

Sözlü Kültür ve Zaman Üzerine

Kültür kavramı, insanın sosyal ve fiziki çevresiyle olan bütün etkileşim alanlarını kapsaması münasebetiyle geniş bir çerçeveye sahiptir. Buna bağlı olarak kültürü ele alan pek çok sosyal bilim dalı kendi yaklaşım biçimine göre kültürün belirli özelliklerini öne çıkartıp tanımlama yapmıştır. Bu durum insanın tarih boyunca üretim, paylaşım ve tüketim biçimlerinin, edebî ve estetik değerler sisteminin çeşitliliği ve genişliğiyle ilgilidir. Kültürle ilgili temel konulardan birisi kültürün kayıt ve aktarım sistemlerini içeren tarihsel süreçteki yapısal farklılıklarıdır. Walter J. Ong (2013, s. 14), kültürel ortamları "sözlü, yazılı ve elektronik kültür" şeklinde üç aşamada ele alır ve bunlar içerisinde yazılı ve elektronik kültür ortamlarının insanlık tarihi düşünüldüğünde çok yeni olduğunu belirtir. Buna göre yazı ve matbaanın yaygınlaşması elektronik kültür ortamının doğmasına zemin hazırlamıştır. Ong'un asıl üzerinde durduğu kavram sözlü kültürdür. Sözlü kültür yazının icadıyla birlikte sonlanan bir ortam olmayıp boyut değiştirmiştir. Ong'a (2013, s. 23-24) göre, "yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnızca konuşma dilinden oluştuğu" kültür, "birincil sözlü kültür"; yazıdan çıkarak elektronik kültür ortamının araçlarıyla sözel boyut kazanan kültürü ise "ikincil sözlü kültür" oluşturmaktadır. Bu tanımlamalar kültürün oluşum

ve dolaşım biçimlerini doğrudan etkileyen ölçekleri ortaya koymaktadır. Sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamları aynı zamanda farklı düşünce ve iletişim sistemlerini de içermektedir. Jack Goody’ye (2013, s. 27) göre, “İletişim sistemleri, insanların hem kendi iç dünyalarındaki düşünceleri hem de dış dünyadaki sosyal ve kültürel örgütlenmeleri ile açıkça bağlantılıdır. Bu nedenle iletişim araçlarındaki değişiklikler dolaylı yollardan olduğu kadar dolaysız yollardan da insan etkileşimlerinin kalıplarına bağlıdır.” Bu çerçevede kültür sözlü, yazılı ve elektronik ortamlarının iletişimi belirleyen kayıt ve aktarım sistemleri birbirinden farklıdır. Sözlü kültür ortamında insan unsuruyla şekillenen “belleğe dayalı kayıt sistemi” (Assmann, 2015, s. 29) işlemektedir. Sözlü kültürdeki bu bellek biçimi Barry Sanders’in (1999, s. 24) ifadesiyle “istenilen bilginin bulunup çıkarılabileceği bir depo” alanı değildir. Sözel ortamda bilginin hatırlanması o bilginin işleviyle ilgilidir. Bilginin gerekli veya geçerli olacağı şartların/bağlamın oluşması koşuluyla bellekteki bilgi geri çağrılır. Bunun için bir ritüel çerçevede, örnek olay ya da durum vuku bulmalıdır (bkz. Connerton, 1999, s. 9). Diğer taraftan yine Ong’a göre, yazı ve matbaa kültüründe ise “metin, içeriğini fiziksel olarak birbirine bağlar; okur, ipini kaçırdığı düşüncüyü istediği kadar üst üste okuyup, aradığı düzeni tekrar elde edebilir. Metinden yoksun birincil sözlü kültürlerde ise anlatı, başka söz sanatlarına oranla düşüncüyü parçalamadan, bir bütün olarak çok daha uzun yaşatır.” (2013, s. 166).

Makalede atasözleri bağlamında ele alınan kolektif düşünce ve zaman algısı, sözlü kültür çağı insanının bilinç ve bellek unsurlarını ortaya koymayı gerektirmektedir. Kültürel çalışmalarda bellek kavramı bireysel bellek, kolektif bellek, toplumsal bellek, kültürel bellek gibi çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır (bkz. Connerton, 1999; Assmann, 2015; Habswachs, 2017). Sözlü kültür çalışmalarında bellek konusu, sözlü ortam insanının düşüncüyü kaydetme ve aktarma biçimini ortaya koyma bakımından önem taşımaktadır. Sözlü ortamda üretilen bilgi, kuşaklar arasında kültürel bellekte kodlanarak aktarılır. Ritüeller, anlatılar, mekânlar bu aktarım süreçlerinde anımsama ve örnek olay yaratma bağlamında önem taşır. Bu durum sözlü kültür insanının öğrenme biçimiyle yakından ilgilidir. “Sözlü kültürde yaşayan halklar bildiklerini bir dizi kural ya da düzenlemeyi içselleştirerek ya da vicdanlarının sesini dinleyerek değil, örnekler aracılığıyla öğrenirler.” (Sanders, 1999, s. 76). Sözlü ortamdaki bu edinim süreçleri bireyin ortak hafıza alanlarına dâhil olmasını ve toplumsal kimlik kazanmasını da sağlar. Bu sosyal aidiyet bilinci, “ortak bir simgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılma” (Assmann, 2015, s. 148-149) esasına dayanır. Bu noktada bellek kavramı iki boyutuyla ele alınmaktadır. Maurice Halbwachs “Kolektif Hafıza” (2017) adlı çalışmasında belleğin bireysel ve kolektif boyutunu ortaya koyar. Ona göre bireysel bellek kişinin bilinç durumuyla doğrudan ilişkili olsa da kendisi dışındaki anlamlar, simgeler ve süreçler tarafından çevrelenmiş ve şekillendirilmiş olarak çalışır. Bireysel bellek biyolojik özelliklere bağlı olarak da şekillenmektedir. Ayrıca, “bireysel hafızanın işleyişi, bireyin üretmediği ve çevresinden ödünç aldığı kelimeler ve fikirlerden ibaret bu enstrümanlar olmadan mümkün değildir... Hafızamız uzamda ve zamanda oldukça dar bir şekilde sınırlandırılmıştır.” (Halbwachs, 2017, s. 46). Yine Halbwachs’e göre, toplumsal bellek biçiminde “zamanın kolektif bir temsili söz konusudur; bu, astronominin ve dünya fiziğinin önemli olgularıyla şüphesiz bağdaşmaktadır fakat toplum, bu genel çerçevelerin üzerine, özellikle somut insan gruplarının koşullarıyla ve alışkanlıklarıyla uyuşan diğerlerini koyar.” (2017, s. 90). Bu durum sözlü ortamın gerçeklik tasavvurunu da yansıtmaktadır. Sanders (1999, s. 24) sözelliğin imgelemindeki gerçeklik olgusunun yaşamla güçlü bağını ortaya koyarken bu yolla sözelliğin “yaşayanlarla ölümler arasındaki sınırı ortadan kaldırdığını” belirtir. Sözlü kültür ortamının kendine özgü zaman ve mekân algısı üretilen bütün bilgi biçimleri için geçerlidir. “Konuşmayı temel eksen alan bir sözlü kültür, bütün zamanlarda tutumlar, davranışlar, eylemler ve onların dile geliş biçimleri, duygular, tutkular, arzular, niyetler ve onların dile getirilmemiş biçimleriyle daha çok ilişkilidir.” (Köker, 2010, s. 41).

Bir kolektif hafıza alanı olarak sözlü ortam, yazı öncesi dönemde insan düşüncesinin ve insanın dünyayı algılama biçiminin şekillendiği bir alandır. Bu açıdan sözlü ortam anlatıları, törenler ve mekânlar birer veri alanıdır. Bu bağlamda sözlü ortam anlatı ve gelenek çalışmalarıyla birlikte felsefenin de beslendiği bir alandır. Vefa Taşdelen'e (2013, s. 1295) göre; "Felsefe varlığı, bilgiyi, insanı ve değeri tanımakla ilgili entelektüel bir çabadır. Sözlü gelenek de aynı amaca hizmet eder; o da geniş anlamda varlığı, insanı, hayatı ve değeri tanımakla ilgili bir çabadır." Taşdelen, sözlü gelenek ve felsefenin birleştiği noktayı ise şu şekilde ortaya koymuştur: "Kültür alanında çeşitli dil basamakları vardır. Sözlü gelenek (atasözü, türkü, fıkra, masal, efsane, halk hikâyesi, destan, ağıt, vb.) basamağı, ilk dil basamağını oluşturur. Daha sonra din basamağı, şiir basamağı, sanat basamağı, bilim basamağı ve felsefe basamağı gelir. Bu sınıflamaya göre sözlü gelenek ve felsefe, kültür alanının ikinci basamağında buluşur." (2013, s. 1285). Bu bağlamda makalenin hareket noktasını oluşturan sözlü kültürdeki zaman tasavvuru, en geniş anlamıyla felsefenin temel konularından birisi olmuştur. "Dilde, sembollerde, davranış normlarında ve maddi kültürde görülen kültürel açıdan farklı zaman kavramları (sadece antropologlar tarafından değil, ayrıca klasikçiler, din tarihçileri ve psikologlar tarafından da) uzun zamandır incelenmektedir." (Fabian, 1999, s. 66). Ahmet Cevizci'nin (1999, s. 943) "Felsefe Sözlüğü"nde zaman kavramı şu şekilde açıklanır:

1. Ölçülebilir nicelik olarak düşünülen süre. 2. Şimdinin geçmiş olmasına yol açan (ve genellikle süre olduğu düşünülen) kesintisiz değişme, hareket; geçmiş, şimdi veya gelecek gibi zaman dilimlerinin kendisinin parçaları olduğu sürekli bütün. Parçaları önce sonra, başlangıç ve son gibi ilişki bildiren terimlerle ifade edilen ve değişmeden ayrılmaz olan bütün. 3. Olayların birbirlerini izledikleri sonsuz ortam olarak düşünülen soyut kavram. 4. Fiil ya da eyleme bağlı olarak doğal sürenin çeşitli dilbilimsel bölümlerini gösteren kategori.

Zaman kavramının tanımlanmasında insanın gelişimsel olarak zamanı algılaması da önemli bir etken olmuştur. Buna göre "zaman, 'önce'nin ve 'sonra'nın öznel ve nesnel anlamı çerçevesinde; çocuğun insan olarak gelişimiyle gerçekleşen bir ürünü" (Heimann, 1994, s. 99) olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan zamanla ilgili yaklaşımlar, özellikle 19-20. yüzyıllardaki ulaşım ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak değişmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler zamanın deneyimlenme tarzlarında tarihsel değişimler yaratmış, "telefon, telsiz telgraf, X-ışınları, sinema, bisiklet, otomobil ve uçağı da kapsayan teknolojik yenilikler, bu yön değişikliğinin maddi temelini" (Kern, 2013, s. 37) teşkil etmiştir.

Makalede sözlü kültür bağlamında dikkat çekilen zaman olgusu, "deneyimlenmiş zaman ve nesnel zaman ayrımı" (Bardon, 2018, s. 49) açısından ele alınmıştır. Sözün icrası ve etkisine bağlı olarak gelişen ortamında sözün kendisi bir şimdilik içerisinde var olmaktadır. Bu durum sözün dilsel niteliğiyle ilgilidir. Martin Heidegger'in ifadesiyle "söz, fiilen ve çoğunlukla kendini dil ile ifade ettiğinden ve öncelikle de 'çevreleyen' dünyayla ilgilenici-hakkında-söz-edici söz yöneltme minvaliyle söyleştiği için, huzura-getirme ayrıcalıklı bir tesis edici işleve sahip olmaktadır." (2011, s. 370). Yine aynı yerden alıntıyla "sözün zamansallığı" yani zamana bağlılığı, karşılaşılan süreçlere dair söz söylemeyle ilişkilidir. "Zira bir şeyler hakkında söz etmek, bir şeyleri söz konusu etmek, bir şeylere dair söz söylemek hep zamansallığın ekstatik birliği üzerine temellenmektedir." (Heidegger, 2011, s. 370).

Zamanla ilgili yapılan tartışmalar içerisinde öznel ve nesnel zaman meselesi felsefe tarihinde önemli yer işgal eden konulardan birisidir. Cevizci (1999, s. 943) bu kavramları şu şekilde açıklamaktadır: "Nesnel zaman, kendi içinde değil de, cisimlerin hareketiyle ölçülebilen zaman olarak bilinir. Öznel zaman ise, geleceğe doğru yönelmiş bir sürece ilişkin, pasif değil de, aktif yaşantıyla belirlenip, doğrudan ve aracısız olarak hissedilen, dolaysız olarak yaşanıp, nesnel olarak ölçülemeyen, niceliksel olarak belirlenemeyip, yerine göre kısa ya da uzun görünebilen zaman ya da süredir." Zamanın nesnel ve öznel yanı üzerine felsefe tarihinde yapılan tartışmalar, zamanın ölçülebilirlik ve zihinsel gerçeklik karşılığında ilerlemiştir. Buna

göre zamanın bir evren gerçekliği olması ile zamanın öznen ve öznenin zihninden bağımsız anlaşılamayacağı düşüncesi, iki kutbun hareket noktası olmuştur (bkz. Hançerlioğlu, 1982; Ceyhan-Coştu, 2015). Stefano Micali (2015) “Öznel ve Nesnel Zaman” (Subjektive und Objektive Zeit) adlı makalesinde bu ayrımın ‘dünya zamanı’ ve ‘yaşanan zaman’ olarak farklı formlara sahip olduğunu belirtir. Ona göre dünya zamanı/nesnel zaman, zamanın evrensel bir gerçeği olarak tüm varlıkları kuşatırken, özneye de belirli zamanlarda temel olmaksızın işaret etmektedir (Micali’ten akt. Ceyhan-Coştu, 2018, s. 32). Buna ek olarak öznel zaman tasavvurunda, “zamanı bir dış unsur olarak görmenin dışında, zamanın, öznenin zihninde var olduğu gerçeği yatmaktadır. Bu noktada nesnel zamanın ölçümleme yapması, eşya ve tabiatın yaşını tespit eder bir konumda olmasının dışında, öznel zamanın insan için bir anlama sahip olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.” (Ceyhan-Coştu, 2018, s. 30).

Sözlü kültürde zaman olgusu bağlamında felsefede kullanılan bir terim olarak açıklanması gereken bir diğer kavram “zamandışılık” meselesidir. Zaman bölümlenmesi geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde yapılırken, dilin ve düşüncenin sınırlarını zorlayarak tüm zamanları kapsayacak ifade biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Cevizci’nin “Felsefe Sözlüğü”nde (1999) “zamandışı şimdi” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre zamandışı şimdi, “Türkçede – dir’in, bir tümce ya da önermede, geniş zamanda, fakat geçmiş ya da gelecek zamandan ayrı olarak, şimdiki zamanı göstermeyip, genel bir doğruyu dile getirecek şekilde kullanılması durumu. Fiillerin belirli bir zaman dilimini değil de tüm zamanları gösterecek şekilde yer alması hali ve fiilin şu anı gösterecek şekilde değil de, tüm zamanlar için geçerli olan bir doğruyu ifade edecek şekilde kullanılması” anlamına gelmektedir (Cevizci, 1999, s. 944).

Buraya kadar sözlü kültür kavramı açıklanarak sözlü kültür insanının düşünce, kayıt ve aktarım biçimleri ele alınmış felsefenin penceresinde zaman kavramıyla ilgili olarak makaleyle ilişkilendirilebilecek birkaç kavram üzerinde durulmuştur. Buna göre makalenin temel yaklaşımını sözlü kültür ortamında üretilen bilginin kuşaklar arası aktarım biçimine bağlı olarak bireysel bilinçten bağımsız, süresiz bir zamanı kapsayacak şekilde üretildiği yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sözlü kültürün doğası da buna uygun olarak geçmiş ve gelecek arasındaki sınırları kaldırmaktadır. Kolektif bellek yukarıda açıklanan “zamandışı şimdi” kavramına paralel olarak geçmiş, şimdi ve gelecek çerçevesini kapsayacak bütün zamanlara hitaben anlatı, ritüel ve mekânda kodlanmakta ve taşınmaktadır. Bu konu sözlü kültür çalışmalarında çok yönlü olarak ele alınabilecek bir mesele olmakla birlikte makalede, sözlü kültür ortamının tecrübeye dayalı bilgiyi kodlama biçimlerinden birisi olan atasözleriyle ilişkilendirilmiştir. Şimdi kolektif düşüncenin ürünü olarak atasözleriyle ilgili bilgi verilerek zaman kavramı ve konusuyla ilgili seçilen atasözleri örnekleri bu yaklaşıma paralel biçimde incelenecektir.

Atasözleri ve Atasözlerinde Zaman Tasavvuru

Sözlü kültür ortamında belleğe dayalı kayıt biçimlerinden birisi deyim ve atasözleri gibi kalıp ifadelerdir. Çobanoğlu’nun (2004, s. 20) da ifadesiyle bilgiyi saklamak için insan hafızasından başka yer olmadığı bir dönemde kalıp ifade biçimleri yoluyla bilgi depolanmakta ve aktarılmaktaydı. İletişimin sözlü ortam imkânlarıyla sağlandığı süreçte, insan, toplum ve doğayla ilgili tecrübeler dayalı bilginin sonraki kuşaklara aktarımı, kültürel süreklilik açısından önem taşımaktaydı. Bu bilgi kodlama süreçlerinde Paul Connerton’un (1999, s. 119) “ekonomikleştirme” ve “formel anımsama”; Çobanoğlu’nun (2004, s. 20) “dil ekonomisine bağlı” olarak tanımladığı sözlü ortam kayıt biçimlerinden birisi atasözleridir. Bu yolla tecrübeye dayalı bilgi, kuşaklar arasında yinelenen standart kalıplara dökülerek taşınmıştır. Deneyimlenmiş olay ve durumlar üzerine çıkarımlarda bulunan atasözleri, kültür tarihiyle birlikte halk bilimi, sosyoloji, psikoloji, eğitim, ekonomi, felsefe, tarih gibi pek çok araştırma alanına veri sağlayacak kavram zenginliğine sahip dilsel imge içeren yapılarıdır

(Aksoy, 1988, s. 13; Sağlam, 2001, s. 45; Göde, 2006, s. 462). Çobanoğlu (2004, s. 19) atasözlerinin ortaya çıkışını üstlendiği işlevlerle açıklar ve şu tespiti yapar:

Atasözleri bir tür olarak insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren yapısal ve işlevsel zorunluluklar neticesinde ortaya çıkmıştır. Sözlü kültür ortamında bireyler ve kuşaklar arası edinilen bilgilerin topluluk halinde yaşamaktan kaynaklanan sosyal hayat kuralları ve bunlarla birlikte topluluğun kendisini kainat içine yerleştirdiği yer ve hayata verdiği anlamlar itibariyle kimliğine ve dünya görüşüne ait kültürel bilgilerin muhafazası ve eğitim yoluyla yayılması işlevlerini atasözleri üstlenmiştir.”

Atasözlerinin müşterek anlaşma sistemine dayandığını belirten Aksoy (1988, s. 37), atasözlerini “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler” olarak tanımlar. Şükrü Elçin (1993, s. 625) ise ilk söyleyicileri belli olmayan atasözlerini “hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten vb. çıkacak kaideleri müşahhasan mücerrede giden bir yolda bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümleler” şeklinde tarif eder. Türkçenin erken dönem eserlerinden bu yana örnekleri görülebilen atasözleri, Divanü Lûgat-it-Türk'te, Arapça mesel ve Türkçe sav sözcükleriyle anılmıştır. Atasözlerinin biçim özellikleri “kalıplaşmış olma, kısa ve özlü olma, çoğu bir veya iki cümle olma” (Aksoy, 1988, s. 14-15) şeklinde belirlenmiştir.

Dilin ortak anlaşma sistemi haline gelmesiyle şekillenmeye başlayan atasözleri, en eski halk bilgisi metinlerinden birisidir. Türkçede 11. yüzyıla kadar atasözü karşılığı olarak “sav” kelimesinin kullanıldığını belirten Oy (1972, s. 4), sav'ın “söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şan, atasözü” gibi geniş bir anlam çerçevesine sahip olduğunu söylemiştir. Ona göre İslam dininin kabulüyle birlikte mesel sözü atasözü karşılığı olarak kullanılmaya başlanmış, eski Osmanlıca dönemi metinlerinde atalar sözü tabiri yaygın olarak kullanılmıştır. 20. yüzyıldaysa atalar sözü ve atasözü kullanımları hem konuşma hem de yazı dilinde kullanılmaya başlanmıştır. Pertev Naili Boratav (1995, s. 120), atasözlerini asıl atasözleri ve atasözü degerinde deyimler olarak iki gruba ayırmıştır. Asıl atasözleri, bir yargı veya gözlemi kapsayan ya da dolambaçsız bir şekilde öğüt, akıl verme, yasaklama gibi hüküm bildiren atasözleridir.

Atasözlerinin diğer bir özelliği Boratav'ın (1995, s. 119) da ifadesiyle düz konuşmadan bağımsız bir tür olarak varlığını sürdürememesidir. Masal, efsane, türkü gibi diğer halk edebiyatı türleri isteğe bağlı olarak icra edilebilirken atasözünün varlığı, işleviyle doğrudan ilişkilidir. Belirli bir bağlamın içerisinde onu tamamlayıcı, özetleyici ya da o konuda hüküm verici şekilde kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak sözlü kültür ortamında atasözü derleme çalışmalarında zor elde edilen halk bilgisi ürünlerinden birisidir. Atasözleri “üzerinde konuşulan konu, olay yahut durum; vurgulama, örneklendirme yahut delil gösterme fonksiyonları sebebiyle” (Erol, 2012, s. 307) kullanıma girmektedir.

Kültür tarihinde önemli gösterge alanlarından birisi olarak atasözleri, millî kimlik unsurlarındandır. Bir toplumun aidiyet özelliklerini taşıması bakımından kolektif düşünce biçiminin genelleştirilmiş şeklini yansıtır. Atasözleri bir “kültürel konsept” (Beylerova, 2018, s. 89) olarak ulusal-kültürel bileşenlerden oluşur. Bu yanıyla atasözlerine bakıldığında geleneksel toplumsal iletişim biçimlerine dair izler de görülür. Atasözleri kültür, dil ve iletişim olgularının kesiştiği “makbul kabul edilen” düşünce ve davranış kodlarını taşıyan ve “toplumum iletişimsel davranışlarına yönelik ipuçlarını” gösteren yapılarıdır (Bekiroğlu, 2014, s. 81). Bu yanıyla atasözlerinin bireyin kolektif kültür alanına dâhil olmasını sağlayan “gerçeklik terapisi” (Tanrıku, 2011, s. 92) yanı da bulunur.

Hayata dair deneyimlenmiş bilginin sözlü kültür ortamında kodlayarak gelecek kuşaklara aktarma yollarından birisi olan atasözleri, yukarıda kavramsal çerçevesi çizilen kolektif bir zaman tasavvuruna sahiptir. Bu durum atasözlerinin işleviyle örtüşür. Atasözlerinde

ortaya konulan öğüt, yol gösterme ve hüküm verme gibi yargılar geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayacak biçimde kodlanır. Ayrıca atasözlerindeki zaman tasavvurunun bireyin algısına dayalı bir zamandan ziyade dış dünya gerçekliğine bağlı olarak işleyen bir zamana dayandığı görülür. Bu bağlamda makalede ele alınan atasözlerinde zaman konusu felsefede yaygın olarak ele alınan nesnel ve öznel zaman kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Zaman kavramı ve zaman konusuyla ilgili olarak oluşturulmuş olan atasözü örnekleri makalede üç başlıkta sınıflandırılmıştır. Buna göre yapılan taramalarda zaman temalı atasözü örneklerinin doğrudan zaman kavramı içerdiği; gün, ay ve mevsim adlarıyla oluşturulduğu ve zaman ekleriyle oluşturulduğu tespit edilmiştir. Seçilen atasözü örnekleri şu şekilde incelenmiştir:

Zaman Kavramı İçeren Atasözleri

Zaman konulu atasözleriyle ilgili yapılan taramalarda makaleye doğrudan zaman kavramının geçtiği elli dokuz atasözü örneği alınmıştır. Buna göre atasözlerinde zaman bildiren ifade ve anlamlar, günün bölümlenmesi, insan ömrünün aşamaları veya bayram gibi özel günlere gönderme yapılarak verilmiştir. Bu atasözlerindeki zaman vurgusu geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayacak şekilde mesaj ve hüküm niteliği taşımaktadır. Atasözlerindeki kara gün, akşam, sabah, gün, bugün, her gün, yarın, ay, yıl, çağ, zaman/vakit, erken, geç, geçmiş, kırk, yedi, yetmiş, her zaman, harman vakti, yatsı gibi ifadeler doğrudan veya dolaylı olarak zaman belirtir. Doğanın döngüsüne bağlı olarak bu ifadeler geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayacak şekilde kullanılan zaman kavramlarıdır. Böylece atasözlerinde genel olarak kişiye değil bir durum ve olaya dair kolektif aklı temsil eden öneri ve hükümler tüm zaman dilimlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Zaman kavramı kullanılan atasözü örnekleri şunlardır:

- Acele işe şeytan karışır. (Aksoy, 1988, s. 107)
- Ak akçe kara gün içindir. (Aksoy, 1988, s. 126)
- Ak gün ağartır, kara gün karartır. (Aksoy, 1988, s. 127)
- Akşam oldu kon, sabah oldu göç. (Aksoy, 1988, s. 133)
- Akşama karşı gitme, tana karşı yatma. (Aksoy, 1988, s. 132)
- Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir (yeğdir). (Aksoy, 1988, s. 133)
- Akşamın işini yarma (sabaha) bırakma (koyma). (Aksoy, 1988, s. 133)
- Ay (gün) var yılı besler, yıl var ayı(günü) beslemez.(Aksoy, 1988, s. 169)
- Ay ayakta çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta. (Aksoy, 1988, s. 167)
- Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.” (Aksoy, 1988, s. 179)
- Bayram/toy geçtikten sonra kınayı başına çal. (Çobanoğlu, 2004, s. 139)
- Bayramda borç ödeyecek olana ramazan uzun sürmez. (Oy, 1972, s. 266)
- Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir. (Aksoy, 1988, s. 206)
- Bugünün işini yarına bırakma. (Çobanoğlu, 2004, s. 170)
- Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane gelecek yıl çıkmış.” (Aksoy, 1988, s. 218)
- Deliye her gün bayram. (Oy, 1972, s. 217)
- Demir tavında, dilber çağında. (Aksoy, 1988, s. 31)
- Dost kara günde belli olur. (Çobanoğlu, 2004, s. 224)
- Dün yumurtadan çıktı, bugün kabuğunu beğenmiyor. (Çobanoğlu, 2004, s. 227)

- Dünya ölümlü, gün akşamlı. (Aksoy, 1988, s. 252)
- Eğreti ata (emanet ata, el atma) binen tez iner. (Aksoy, 1988, s. 257)
- El ağzına bakan karısını tez boşar. (Aksoy, 1988, s. 259)
- Elde gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz. (Çobanoğlu, 2004, s. 236)
- Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır. (Aksoy, 1988, s. 269)
- Erken öten horozun başını keserler. (Çobanoğlu, 2004, s. 247)
- Geç olsun da güç olmasın. (Aksoy, 1988, s. 284)
- Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler. (Aksoy, 1988, s. 284)
- Gün doğmadan neler doğar. (Çobanoğlu, 2004, s. 277)
- Gün geçer kin geçmez. (Aksoy, 1988, s. 284)
- Gündüzün mum yakan, geceyle (geceleyin) bulamaz. (Aksoy, 1988, s. 295)
- Güne göre kürk giyinmek gerek. (Aksoy, 1988, s. 296)
- Güzele kırk günde doyulmaz, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz. (Aksoy, 1988, s. 297)
- Her zaman çiğdem çıkmaz; bazen de küsküç kırılır. (Aksoy, 1988, s. 313)
- Horozu çok olan köyün, sabahı geç olur. (Aksoy, 1988, s. 316)
- Işığını akşamdan önce yakan sabaha çirasında yağ bulamaz. (Aksoy, 1988, s. 319)
- İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur. (Aksoy, 1988, s. 328)
- İyi dost kara günde belli olur. (Aksoy, 1988, s. 335)
- Kara (kötü) haber tez duyulur. (Aksoy, 1988, s. 343)
- Kara gün kararıp kalmaz(durmaz). (Aksoy, 1988, s. 343)
- Kırkıktan sonra azanı teneşir paklar. (Aksoy, 1988, s. 360)
- Kırkıktan sonra saza başlayan kıyamette çalar. (Aksoy, 1988, s. 360)
- Kısa günün kârı az olur. (Aksoy, 1988, s. 361)
- Komşu boncuğunu çalan gece takınır. (Aksoy, 1988, s. 367)
- Onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar. (Aksoy, 1988, s. 401)
- Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar. (Oy, 1972, s. 309)
- Sabah sürçen, geceye dek sürçer. (Aksoy, 1988, s. 417)
- Sabahın tutağına yapışan el aç kalmaz. (Aksoy, 1988, s. 417)
- Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış. (Aksoy, 1988, s. 417)
- Sakla samanı gelir zamanı. (Aksoy, 1988, s. 421)
- Sarmısağı gelin etmişler; kırk gün kokusu çıkmamış. (Aksoy, 1988, s. 422)
- Sayılı gün çabuk geçer. (Aksoy, 1988, s. 425)
- Sona kalan dona kalır. (Aksoy, 1988, s. 429)
- Terazi tartıyla her şey vaktiyle. (Aksoy, 1988, s. 447)
- Vakit, nakittir. (Aksoy, 1988, s. 458)

Vakitsiz öten horozun başını keserler. (Aksoy, 1988, s. 458)

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. (Aksoy, 1988, s. 465)

Yarınki kazdan bugünkü tavuk yeğdir. (Aksoy, 1988, s. 468)

Yedisinde neyse yetmişinde de odur. (Çobanoğlu, 2004, s. 473)

Zaman sana uymazsa, sen zamana uy. (Aksoy, 1988, s. 482)

Gün, Ay, Mevsim Adları İçeren Atasözleri

Sözlü kültür çağı insanının dış dünyayla kurduğu ilişki biçimlerini yansıtan atasözleri, üretim-tüketim tarzlarına bağlı olarak doğanın döngüsü ve bunun doğuracağı sonuçları da deneyimlenmiş bilgi olarak depolamıştır. Hayvancı ve tarım toplumunda doğanın döngüsü üretimin süresi ve miktarını belirleyen temel etkidir. İklim olayları ve halk takvimi atasözlerindeki zamanla ilgili yargıların konularından birisidir. Doğayla iç içe yaşamının ve doğayı gözlemlemenin bir yansıması olarak atasözleriyle tespit edilen yargıların doğruluğu, Oy'un (1972, s. 52) ifadesiyle modern meteoroloji yorumlarında dahi kullanılmaktadır. Atasözlerinde zaman algısı büyük ölçüde doğanın döngüsüne bağlı olarak gelişmiştir. Bu da insanın doğayla bir bütün olarak yaşamasından kaynaklıdır. “Yaşanılan coğrafyanın ve meydana getirilen hayat tarzının dayatmalarından olan iklimi tanıma ve buna bağlı bir takvim meydana getirmeye ilgili tespitler Türk atasözlerinde kayıt altına alınmıştır. İster tarımla isterse hayvancılıkla uğraşsın Türk düşüncesi yılı yaz ve kış olarak ikiye bölen ve bu takvime uygun yaşayan Türk düşünce sistemi atasözlerine yansımıştır.” (Çobanoğlu, 2004, s. 36). Ayrıca “Doğal çevrenin, mevsimlerin, iklimin insan davranışlarına, yeme-içme alışkanlıklarına, giyim tarzına, yaşama biçimine etkisi büyüktür. İnsanoglu bir yandan çevrenin etkisine maruz kalırken, diğer yandan çevresel sorunlarla başa çıkmanın veya doğal ortamı şekillendirip kendi yararına kullanmanın çabası içindedir.” (Özcan, 2015, s. 180). Atasözleri bu mücadeleyi kolaylaştıracak bilgi sistemlerinin taşıyıcılarıdır.

Gün, ay ve mevsim adlarıyla ilgili olarak tespit edilen sadece bir atasözünde çarşamba ve perşembe günleri geçmektedir. Atasözlerinde mart, şubat, nisan, mayıs ağustos ve kasım ayları, mevsim geçişleriyle ilgili olarak kullanılmıştır. Özellikle mart ayı, kışın sonu ve baharın başlamasını göstermesi bakımından hava şartlarının dengesiz geçtiği bir dönem olarak gösterilmiştir. Atasözlerinde mart ayıyla ilgili olarak her şeye hazırlıklı olunması gerektiği uyarısı yapılmıştır. Atasözlerinde aylarla ilgili ön plana çıkan bir diğer dönem ağustostur. Ağustos ayının sıcaklığı vurgulanmış ve yine mevsim geçişi özelliği bakımından uyarıda bulunulmuştur. Sıcak olmasına rağmen ağustos ayında çalışılması gerekliliği “*Ağustosta beyni kaynayanın, zemheride kazanı kaynar.*” ya da “*Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar.*” şeklinde ifade edilmiştir. Yaz mevsiminin son ayı olan ağustos ayının ortasından itibaren havanın değişmesi ise “*Ağustosun 15'inden sonra ere kaftan, ata çul.*” ve “*Ağustosun yansı yaz, yansı kıştır.*” şeklinde uyarı olarak belirtilmiştir. Yılı yaz ve kış olarak iki kısma ayıran Türk düşünce sisteminde mevsimler, atasözlerinde zaman belirleyici kavramlar olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda tespit edilen atasözlerinde yaz ve kış/zemheri mevsimleri öncesinden ve esnasında çeşitli hazırlıkların yapılması gereken zamanlar olarak belirtilmiştir. Atasözlerinde kışın rahat etmek için yazın çalışılması gerektiği, yazın sığı ve kışın soğuğuyla başa çıkılması gereken konular olarak uyarılmıştır. Tespit edilen iki atasözünde sonbahar mevsimi güz olarak kullanılmış zaman göstergeleridir. Gün, ay ve mevsim adlarını içeren atasözleri örnekleri şunlardır:

Ağustosta beyni kaynayanın, zemheride kazanı kaynar. (Aksoy, 1988, s. 123)

Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar. (Aksoy, 1988, s. 123)

- Ağustosta yatani zemheride bügelek tutar. (Aksoy, 1988, s. 124)
- Ağustosun 15'inden sonra ere kaftan, ata çul. (Aksoy, 1988, s. 124)
- Ağustosun yansı yaz, yansı kıştır. (Aksoy, 1988, s.124)
- Arife günü (ramazanda) oruç yiyenin bayram günü yüzü kara olur. (Aksoy, 1988, s. 152)
- Ateş kış gününün meyvasıdır. (Çobanoğlu, 2004, s. 108)
- Benzeye benzeye yaz, benzeye benzeye kış olur. (Aksoy, 1988, s. 185)
- Beşe¹, bakma çiftten başka işe. (Aksoy, 1988, s. 186)
- Bir çiçekle yaz olmaz. (Aksoy, 1988, s. 193)
- Bir dönüm güzlük on dönüm yazlığa bedeldir. (Aksoy, 1998, s. 194)
- Getir bana hıdrellezi, göstereyim sana yazı. (Aksoy, 1988, s. 287)
- Gurkun cücüğü güzün sayılır. (Aksoy, 1988, s. 294)
- Gücük (şubat), “ya iti soludurum, ya devenin kuyruğuna çıkarım” demiş. (Aksoy, 1988, s. 294)
- Hamsin, zemheriden kemsin. (Aksoy, 1988, s. 301)
- Karı-kocanın doğuşu, yaz gününün yağışı. (Çobanoğlu, 2004, s. 328)
- Karıncadan ibret alın, kışı kapıda karşılar. (Aksoy, 1988, s. 346)
- Kasım yüz elli, yaz belli. (Aksoy, 1988, s. 349)
- Kasım yüz, gerisi düz. (Aksoy, 1988, s. 349)
- Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme. (Aksoy, 1988, s. 349)
- Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. (Aksoy, 1988, s. 369)
- Mart ayı dert ayı. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart ayların çingenesidir. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart çıkmadıkça dert çıkmaz. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart kuruluk, nisan yağmurluk. (Aksoy, 1988, s. 387)
- Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür. (Aksoy, 1988, s. 388)
- Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye. (Aksoy, 1988, s. 388)
- Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur. (Aksoy, 1988, s. 397)
- Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir. (Aksoy, 1988, s. 414)

¹ “Yediye'nin yelleri beşe'nin selleri” sözünde de geçen “beşe” şubat sonlarıyla martı kapsayan zamandır (Aksoy, 1988, s. 186).

Sabahın kızılığı akşamı kış eder; akşamın kızılığı sabahı güz eder. (Aksoy, 1988, s. 417)

Şubatın sonundan, martın onundan kork. (Aksoy, 1988, s. 439)

Üç elli, yaz belli. (Aksoy, 1988, s. 455)

Yazın başı pişenin kışın aşı pişer. (Aksoy, 1988, s. 471)

Yazın gölge hoş, kışın çuval boş. (Aksoy, 1988, s. 471)

Yazın hava hoş, kışın çuval boş. (Oy, 1972, s. 214)

Yazın yanmayan kışın ısınmaz. (Aksoy, 1988, s. 472)

Yılın eksiğini nisan getirir, nisanın eksiğini yıl getirmez. (Aksoy, 1988, s. 47)

Zemheride (kışın) kar (yağmur) yağmadan kan (zehir) yağması iyi. (Aksoy, 1988, s. 482)

Zemheride sür de çalı ile sür. (Aksoy, 1988, s. 48)

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır. (Aksoy, 1988, s. 48)

Zaman Ekleriyle Oluşturulan Atasözleri

Makaleye zaman ekleriyle oluşturulan on iki atasözü örneği alınmıştır. Atasözlerinde genel olarak geniş zaman eki olumlu ve olumsuz olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan bu atasözlerinde eklerle birlikte anlam olarak da öncelik-sonralık, uzunluk-kısalık ve uygunluk bakımından zaman vurgusu yapılmıştır. “*Gök ağlamayınca yer gülmez.*” ve “*Yel esmezse yaprak kımıldamaz.*” gibi örneklerde bir şeyin olmasının zamanı, daha önce gerçekleşmesi gereken bir şarta bağlanmıştır. “*Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar.*” örneğinde geçen zamanın uzunluğu vurgulanmıştır. “*Ağaç yaş iken eğilir.*”, “*Demir kızgın iken/tavında dövülür.*”, “*Çobanın gönlü olunca tekeden süt çıkarır.*” gibi örneklerde bir işin yapılması için uygun zaman vurgusu yapılmıştır. Konuyla ilgili atasözü örnekleri şunlardır:

Ağaç yaş iken eğilir. (Aksoy, 1988, s. 119)

Araba devrilince yol gösteren çok olur. (Aksoy, 1988, s. 149)

Can çıkmayınca huy çıkmaz. (Aksoy, 1988, s. 212)

Çobanın gönlü olunca tekeden süt çıkarır. (Çobanoğlu, 2004, s. 184)

Demir kızgın iken/tavında dövülür. (Çobanoğlu, 2004, s. 204)

Gök ağlamayınca yer gülmez. (Çobanoğlu, 2004, s. 268)

Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar. (Aksoy, 1988, s. 289)

Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler. (Aksoy, 1988, s. 372)

Misafirin karnı doyunca gözü yolda olur. (Çobanoğlu, 2004, s. 384)

Ne oldum değil, ne olacağım demeli. (Aksoy, 1988, s. 396)

Su bulanmayınca durulmaz. (Çobanoğlu, 2004, s. 430)

Yel esmezse yaprak kımıldamaz. (Çobanoğlu, 2004, s. 474)

Sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarındaki düşünme, kayıt ve aktarım sistemleri, söze dayalı dil unsurlarından görsel içeriklere kadar uzanan çeşitlilik göstermektedir. Sözlü kültür ortamındaki deneyimlenmiş bilginin kodlanması ve kuşaklar arasında taşınması

yöntemlerinden birisi atasözleridir. Atasözleri bir bütün olarak bireyin zaman algısının ötesinde kuşaklar arası bir zamanı kapsayacak şekilde oluşmaktadır. Ayrıca doğrudan zaman olgusunu yansıtan atasözü grupları da bulunmaktadır. Türk atasözlerinde zaman olgusu, Türklerin tarihsel olarak doğayla kurdukları ilişki biçiminin ve Türk sözlü kültür geleneğinin ürünüdür. Zamanın işleyişi, bölümlenmesi ve kültürler arası algılamadaki farkları, coğrafyaya bağlı olarak da değişmektedir. Robert Levine'nin "Zamanın Coğrafyası" (2013) adlı çalışmasında kültürlerin zaman algısı, coğrafyayla birlikte ekonomik üretim tüketim biçimleriyle de ilişkilendirilmiştir. Buna göre sanayi öncesi toplumlarda hayvancılık ve tarıma dayalı olarak doğanın ritmine uygun daha yavaş bir zaman algısı söz konusuysen sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte zaman daha değerli bir hal almıştır. Buradan hareketle toplumların zaman algısının dış dünyanın ritmine ve döngüsüne bağlı nesnel zamandan, zamanın parçalara ayrıldığı bireysel ve toplumsal olarak değer ve süre kavramının değiştiği öznel bir zamana geçtiği söylenilebilir. Türk atasözlerinde kodlanan bilgi sistemleri hem ekonomik üretim tüketim biçimine hem de sözlü kültürün yapısına uygun olarak dış dünyanın zaman ölçülerine bağlanarak kuşaklar arasında taşınmıştır. Bu yanıyla atasözleri, felsefenin tartışma alanlarından birisi olan nesnel zaman kavramıyla örtüşmektedir. Bu durumda Sanders'in (1999, s. 26) sözlü kültürdeki gerçeklik algısının doğanın ritmiyle bağdaştırdığı şu tespitini eklemek yerinde olacaktır:

Sözlü kültürlerde, gerçeklik şairin anlattığı şekilde yaşanır. Gezegenler bir çeşit doğaçlama içindedir ama her gün az çok aynı öyküyü anlatırlar. Güneş her gün bir önceki günden biraz daha az ya da biraz daha fazla ısı yayarak doğar; Ay, her akşam bir gece öncekinden biraz daha küçük ya da büyük olarak doğar. Fakat Güneş ve Ay hep aynı gök cisimleri olarak algılanır. Mevsimler yıllık döngülerini hep aynı biçimde tamamlar; belki bazı kışlar daha soğuk, bazıları daha ılık geçer ama o zaman dilimine her zaman kış denir. Bitkiler de aynı şekilde yeşerir ve solarlar. Doğal dünya, şiirsel bir anlamla yankılanır.

Doğanın düzenli döngüsü karşısında insan da çevreyle kurduğu ilişki tarzlarında "ne yapmalıyız" sorusuna cevap veren yol gösterici, uyarı ve hüküm verici "normatif metinler" geliştirmiştir. Sözlü kültür ortamının temel özelliklerinden birisi bu metinler vasıtasıyla geniş bir geri plana sahip bilgi sistemlerinin kısa ve uzun ömürlü biçimde kodlanmasıdır. Bu yolla birey, nörolojik temele dayalı belleğini çevreleyecek olan mitler, şarkılar, danslar, atasözleri, yasalar, kutsal metinler, süslemeler, resimler vs.'den oluşan kolektif bellek alanına dâhil olur. (Ong, 2013, s. 165-166; Assmann, s. 2015 151). Bu bellek alanı dış dünya gerçekliğine dayalı bir zaman tasavvuruna göre işler.

Sonuç

Atasözleri deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş uyarıcı, yol gösterici ve hüküm verici geleneksel bilgi sistemleridir. Bu yanıyla atasözleri halk felsefesini yansıtan işlenmiş kolektif metinler olarak bir toplumun sosyal ve fiziki çevresiyle kurduğu ilişki biçimleri ve davranış kodlarını taşır. İnsanın dış dünyayla olan münasebetlerinden çıkartılan yol gösterici sonuçlar atasözleriyle kuşaklar arasında taşınmıştır. Bu durum atasözlerinin sözlü kültür ortamındaki işlevleriyle yakından ilgilidir.

Makalede sözlü kültür ortamındaki zaman tasavvuru atasözleri üzerinden ele alınmıştır. Disiplinlerarası bir alan olan halk bilimi çalışmalarında, halk bilgisi metinlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesinde felsefeye de başvurulmaktadır. Sözlü kültür alanı, halk bilimi ve felsefenin buluşma noktalarından birisidir. Bu bağlamda makalede Batılı ilkçağ filozoflarından bu yana felsefenin temel problemlerinden birisi olan zaman kavramı, sözlü ortam yaratıcılığına dayanan atasözleriyle ilişkilendirilmiştir. Felsefede alanındaki tartışmalarda dış dünya gerçekliğine dayanan nesnel zaman ve bireyin algısıyla şekillenen öznel zaman ayrımı ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede bir diğer kavram da "zamandışı şimdi" olarak tarif edilen sözlü

kültürdeki geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan tanımlamadır. Buna göre sözlü ortamdaki değer ve yargılar süresiz ve sınırsız olarak bireysel bilince bağlı sınırların ötesindedir.

Makalede incelenen atasözlerinde zaman tasavvurunun, dış dünya gerçekliğine bağlı olarak şekillendiği tespit edilmiştir. İşlevleri bakımından atasözleri bir bütün olarak uzun süreli metinler olmakla birlikte zaman kavram ve anlamı taşıyan atasözleri makalede nesnel zaman kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Atasözleri toplumun tarihî süreçte geleneksel yaşam biçiminin bir yansıması olduğundan Türk kültür tarihinde hayvancı ve tarım toplumunun izlerini yoğun olarak taşımaktadır. Dolayısıyla doğanın döngüsü ve ritmi, toplumun üretim tüketim biçimini de şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak toplumsal ve ekonomik hayatla ilgili uyarı, tavsiye ve hüküm niteliğindeki çıkarımlar çevresel unsurlar ve doğanın döngüsüyle ilişkilendirilerek verilmiştir. Makalede incelenen zamanla ilgili atasözleri üç grupta toplanmıştır. Bunlar, zaman kavramı içeren atasözleri, gün, ay ve mevsim adları içeren atasözleri ile zaman ekleriyle kurulan atasözleridir. Atasözlerinde zaman kavramı, öncelik-sonralık, uzunluk kısalık ve süreklilik bakımından vurgulanmıştır. Diğer taraftan iklim olaylarının atasözlerinde zaman tasavvurunun şekillenmesinde önemli etkisi vardır. Geleneksel Türk düşünce sisteminde yaz ve kış olarak ayrılan mevsimler, geçiş dönemleri açısından atasözlerinde yer almıştır. Bu konuda yaz ve kışa dönük hazırlıkların yapılmasıyla ilgili uyarı ve tavsiyeler en yaygın örneklerdir. Yapılan incelemede sözlü kültür çağı insanının sosyal çevre ve doğayla olan ilişkilerine dayalı deneyimlerinin ürünü olan atasözlerinde, kuşaklar arası nesnel bir zaman tasavvurunun işlediği sonucuna varılmıştır. Bu durum sözlü kültürde düşünme, kayıt ve aktarım biçiminin, zaman felsefesi bağlamında işleyişine örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I - Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bardon, A. (2018). *Zaman felsefesinin kısa tarihi*. (Ö. Yalçın, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bekiroğlu, O. (2014). Türkçe atasözlerinde iletişim olgusunun izleri ve sosyo-kültürel çıkarımları. *Millî Folklor*, 26 (103), 80-97.
- Beylerova, A. (2018). Atasözlerinin ulusal-kültürel konotatif anlamı. *I. Uluslararası Develi-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi, 3. Kitap, "Türk Kültürü Bildirileri"* (87-94 ss.). R. Özkan (Ed.). Kayseri: Develi Belediyesi.
- Boratav, P. N. (1995). *Türk halkbilimi I - 100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ceyhan-Coştu, F. (2015). *İki zaman düşüncesi: öznel ve nesnel zaman*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Ceyhan-Coştu, F. (2018). *Zaman felsefesi: öznel ve nesnel zaman. Uluslararası İstanbul Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 2: Çağdaş Ontoloji Tartışmaları* (29-50 ss.). Ö. Güven ve E. Kuşçu (Haz.). İstanbul: Mantık Derneği Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar*. (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Geleneksel dünya görüşü veya halk felsefesinin halkbilimi çalışmalarındaki yeri ve önemi üzerine bazı tespitler. *Millî Folklor*, 12 (45), 12-14.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: AKM.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, Metin. (2000). Halk, halk bilimi ve halk bilgisi üzerine bir deneme. *Millî Folklor*, S. 45, ss. 2-8.

- Elçin, Ş. (1993). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erol, M. (2012). *Halep Türkmenleri halk kültürü araştırması*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ersoy, R. (2012). Halk bilimi çalışmalarının gelişimine paralel olarak “alan araştırması” kavramını yeniden düşünmek. *Millî Folklor*, 24 (94), 5-13.
- Esen, Ş. ve Demirbaş, B. (2012). Zaman yönetimi kapsamında Türk atasözlerinde zamana bakış. *11.Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitabı*. M. Tekin (Ed.). Konya: Aybil Yayınları.
- Fabian, J. (1999). *Zaman ve öteki*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Goody, J. (2013). *Yazılı ve sözel arasındaki etkileşim*. (O. Bulut, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Göde, H. A. (2006). Isparta ve çevresinde evlilik ile ilgili atasözleri. *Prof. Dr. Saim Sakaoglu'na Armağanı* (A. B. Alptekin Haz.), Konya: Kömen Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif hafıza*. (B. Barış, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman*. (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heimann, H. (1994). Psikopatolojide zaman yapılanmaları. *Zaman* (ss. 96-115). Öner, Y. (Haz.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Kern, S. (2013). *Zaman ve uzam kültür (1880-1918)*. (A. Selman, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Köker, E. (2010). *Kitapta kurutulmuş çiçekler ya da sözlü kültür üzerine düşünceler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Levine, R. (2013). *Zamanın coğrafyası*. (Ö. U. Hoşafçı, Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Micalı, S. (2015). Subjektive und objektive zeit. *Mensch und Zeit, Studien zur Interdisziplinären Anthropologie* (185-203 ss.). G. Hartung (Hrsg.). Wiesbaden: Springer VS.
- Ong, W. J. (2013). *Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojileşmesi*. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Oy, A. (1972). *Tarih boyunca Türk atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özcan, S. (2015). Türk atasözlerinde iklim, mevsimler, hava olayları ve halk takvimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 179-187.
- Sağlam, M. Y. (2001). Atasözü ve deyimlerde imgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 45-51.
- Sanders, B. (1999). *Öküzün A'sı*. (Ş. Tahir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Tanrikulu, T. (2011). Türk atasözlerinde gerçeklik terapisi. *Millî Folklor*, 23 (90), 86-92.
- Taşdelen, V. (2013). Felsefe kültürü ve sözlü geleneğin imkânı. *Turkish Studies*, 8 (12), 1283-1296.